

DOTAZNÍK QTI A MOŽNOSTI JEHO VYUŽITÍ ŠKOLNÍMI PSYCHOLOGY

Josef Lukas

Katedra psychologie FSS MU Brno

Centrum podpory inkluzivního vzdělávání Brno¹

Anotace: Příspěvek se zabývá popisem standardizovaného dotazníku interakčního stylu učitele QTI, který může být použit na základních školách jako součást evaluace vnitřního sociálního prostředí tříd i školy jako takové. Hlavní část příspěvku je věnována podmínkám administrace, některým možnostem vyhodnocování a následné interpretace výsledků dotazníku školními psychology, kterým je tento nástroj primárně určen. Jsou zmíněny některé limity metody a zároveň naznačeny možnosti využití výsledků dotazníku, jakožto vstupních dat pro kvalitativní zkoumání vztahů mezi učiteli a žáky na základních školách.

Klíčová slova: základní školy, učitel, interakční styl, dotazník QTI

Úvod

Stěží bychom dnes mezi odbornou ale i laickou veřejností, našli někoho, kdo by pro proces vzdělávání a výchovy nepovažoval za důležité různé formy vztahů na školách. Tyto vztahy můžeme sledovat na několika relativně stejně důležitých úrovních – například jsou pro „správný“ chod školy podstatné vztahy mezi žáky ve třídách či mezi učiteli a vedením školy (Lukas, 2009), avšak pro výchovně vzdělávací proces jsou pravděpodobně stěžejní vztahy mezi učiteli a jejich žáky. V souvislosti s těmito vztahy se často objevuje potřeba jejich adekvátního popsání a hodnocení, ať již jsou výsledky obdobného hodnocení určeny různým aktérům vzdělávacího procesu (vedení či zřizovatelům škol, učitelům případně samotným žákům).

Ke zmiňovanému popisu a hodnocení vztahů mezi učiteli a žáky lze přistupovat různými způsoby – lze z pozice vedení školy zadávat ankety žákům, lze obdobné ankety distribuovat učitelům, avšak lze se také spolehnout na práci externích odborníků (např. psychologů) a v „ideálním“ případě lze využít služeb a erudice školních psychologů, vybavených, pokud možno, měřicími nástroji, které jsou schopny sledovanou oblast vztahů postihnout. Právě školním psychologům, případně pro potřeby externí pedagogicko-psychologické evaluace vztahů učitel-žák, je určen standardizovaný dotazník interakčního stylu učitele QTI (*Questionnaire on Teacher Interaction*). Proces jeho standardizace pro české

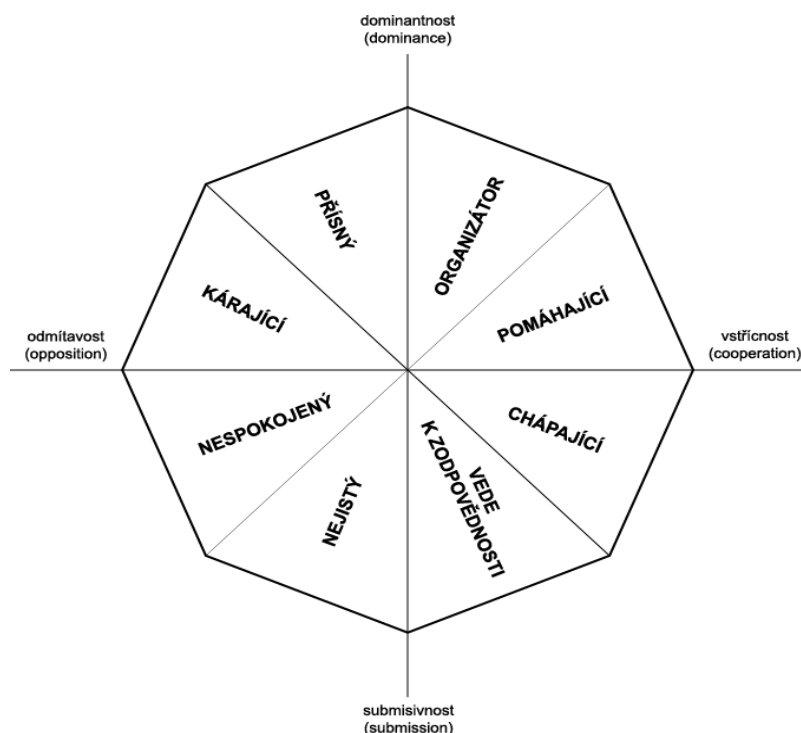
¹ Příspěvek vznikl za podpory projektu CPIV (*Centra podpory inkluzivního vzdělávání*), jehož realizátorem je MŠMT a partnerem IPPP ČR (spolufinancováno Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR).

základní školy nebyl jednoduchý a rychlý, avšak výsledný měřicí nástroj je, dle našeho mínění, poměrně vhodným příspěvkem k určitému sjednocení popisu základní podoby zmiňovaných vztahů. Proces standardizace je rámcově popsán ve stati Lukase a Šereka (2009), podrobný popis adaptace dotazníku, včetně pilotáže, pak bude obsahem připravovaného *Manuálu dotazníku QTI*.

Teoretická východiska

V tomto příspěvku nebudeme teoretická východiska dotazníku příliš rozebírat, odkážeme pouze na několik předchozích statí, které se týkají systémového pojetí komunikace a interakce ve škole (Lukas, 2005a), zkušeností z pilotního ověřování dotazníku (Lukas, 2005b) či adaptace QTI na střední školy (Gavora, Mareš, Den Brok, 2003). Shrňme pouze, že chování učitele ve vztahu k žákům je popisováno za pomoci souřadnicového systému, který vychází z Learyho modelu interpersonálního chování. Ze základního dvouosého modelu vychází osmissektorový klasifikační systém (viz *Obrázek 1*), v němž charakteristika typů interakčních stylů učitele v jednotlivých sektorech klade důraz především na podobu jeho chování k žákům.

Obrázek 1 : Klasifikační systém interpersonálního chování modifikovaný pro školní prostředí (upraveno dle Mareš, Gavora, 2004)

Charakteristika dotazníku a jeho užití

Úvodem považujeme za podstatné zdůraznit *screeningový charakter* metody, který je třeba mít neustále na paměti. QTI tak především poskytuje základní obraz vztahů mezi třídami a učiteli, avšak zároveň může být východiskem pro případnou (cílenější a adresnou) práci s těmito vztahy. Dotazník QTI má po standardizaci pro II. stupeň ZŠ shodně 59 položek u verze pro žáky i pro učitele. U každé položky, která nějakým způsobem charakterizuje chování učitele, vyjadřují žáci i učitelé svůj názor na pětibodové číselné škále v rozsahu od 0 do 4 (0 znamená nepřítomnost daného chování, 4 jeho stálou přítomnost). Jsou také připraveny dvě verze dotazníku QTI-Ž pro žáky (hodnotící učitele – muže a učitelku – ženu) – přitom všechny verze mohou být administrovány jak metodou tužka-papír, tak i v preferované PC verzi (která je z hlediska zpracování podstatně jednodušší).

U QTI lze uvažovat o dvou hlavních způsobech užití: 1) „obvyklé“ používání na školách, zprostředkované nejčastěji školním psychologem. V tomto případě není předpokládáno plošné a pravidelné používání QTI na určité škole – doporučujeme QTI využívat v situacích, kdy bude v některých třídách vnímán (převážně vztahový) problém ze strany učitele či žáků (případně vedení školy) – pak QTI slouží jako první orientační obrázek povahy vztahů (se kterým je ovšem nutné dále pracovat). 2) QTI jako součást kompletního screeningu celkového vnitřního sociálního prostředí školy (Lukas, 2007). V tomto případě je předpokládáno plošné užití QTI jako součásti baterie metod, mapujících různé aspekty vztahů na škole – mezi žáky ve třídách, mezi učiteli a ředitelem či mezi učiteli navzájem.

Podmínky a způsob administrace

Způsob administrace a její podmínky jsou pro adekvátnost získaných výsledků poměrně důležité – toto téma bude detailně rozpracováno v *Manuálu QTI*, takže v našem příspěvku pouze shrnujeme některé podstatné podmínky administrace, a to na základě zahraničních i našich výzkumů. Základní podmínky, které by měly být splněny, aby učitelé přistupovali ke svému hodnocení prostřednictvím QTI bez zbytečných obav zmiňují Den Brok et al. (2002): 1) obdobným hodnocením by mělo projít i vedení školy; k tomuto účelu autoři nabídli dotazník QPI, jako verzi QTI pro ředitele (*česká verze se připravuje*); 2) pro rozsáhlejší hodnocení učitelů je zapotřebí vytvořit ve škole otevřenou a bezpečnou atmosféru; 3) učitelé musí být přesvědčeni o cílech hodnocení; 4) při sběru dat je zapotřebí postupovat citlivě, s důrazem na garanci anonymity učitelů i žáků; 5) školy by měly mít prostředky pro

získávání a zpracovávání dat, a zjišťování interakčního stylu učitelů by mělo co nejméně zasahovat do procesu výuky.

Obecná pravidla pro využívání QTI (Wubbels et al., 1993): 1) dotazníky administrovat nejméně 10 žákům ve třídě; 2) nevyužívat QTI více jak jednou za rok; 3) administrace nemá probíhat v prvních týdnech školního roku – během nich se teprve utváří interakční styl učitele vzhledem ke konkrétní třídě; 4) interakční styl učitele musí být zjišťován nejméně u dvou různých tříd. Některá doporučení, týkajících se administrace QTI žákům (podrobněji viz Lukas, 2005b): 1) anonymitu hodnocení je třeba žákům vícekrát zdůraznit; ubezpečit je také, že ani vyplněné dotazníky se do rukou učitelů nedostanou; 2) učitel, který je hodnocen by neměl být přítomen ve třídě – předejdeme tím problémům s otevřeností jeho posuzování žáky; 3) administrování dotazníků by mělo probíhat spíše v dopoledních hodinách, protože jeho poměrně velký rozsah vyžaduje soustředěnou pozornost žáků; 4) určitá třída by neměla hodnotit různé učitele ve stejný den, jednak se zvyšuje únava žáků, ale také jim hodnocení učitelé mohou „splývat“; 5) je vhodné zvážit, které vyučovací předměty administrací nahrazujeme (pokud žáci místo velmi oblíbeného předmětu vyplňují obsáhlý dotazník, jejich ochota zamýšlet se nad ním je menší); 6) nestačí sdělit instrukci ze záhlaví dotazníku, ale je třeba žáky motivovat, vysvětlit jim, proč se mu vlastně věnují; 7) při administraci také sledovat (zaznamenávat) „ekologické“ podmínky, za nichž hodnocení probíhalo (situační faktory).

Vyhodnocování a interpretace

Proces vyhodnocování výsledků dotazníku je v případě preferované počítačové verze metody poměrně jednoduchý – samotný počítačový program může vygenerovat různé typy „kvantitativních“ výstupů, které mohou mimo jiné být určeny různým adresátům. Je jasné, že jiný typ výstupů z hodnocení interakčního stylu dostane samotný pedagog (podrobné hodnocení s doporučeními a naznačením rámcového typu interakčního stylu); jiná podoba výstupů bude určena vedení škol a uvažujeme i o možném rámcovém shrnutí výsledků hodnocení interakčního stylu učitele pro žáky (např. s ohledem na jejich přístup k hodnocení, na míru shody ve třídě apod.).

Interpretace výsledků na různých úrovních již zcela jednoduchou a rutinní záležitostí není – existují například jasně vymezené možnosti a omezení při interpretaci. Psycholog musí mít také jasnou představu o omezeních samotné dotazníkové metody; je nutné, aby k výsledkům přistupoval bez vlastních „laických“ pedagogicko-psychologických interpretací;

musí si být vědom důležitosti situačních faktorů. Při sdělování a interpretování výsledků je třeba vyvarovat se přílišného kategorizování a automatického přiřazování učitele k určitému typu, naopak je vhodné podrobněji rozebírat, jak je učitelův styl vnímán jeho třídami; proč existují rozdíly v jeho vnímání učitelem a žáky a co z toho pravděpodobně lze a naopak vůbec nelze vyvozovat s ohledem na podobu vztahů mezi třídami a učitelem. Celkově by měl školní psycholog při práci s dotazníkem QTI být schopen vystupovat nejen jako „psycholog – profesionál“, ale měl by do značné míry být zároveň *mediátorem* a *vyjednavčem*, který především dokáže citlivě posuzovat vztahy na škole (srov. Štech, 1998).

Normy

Stanovování norem pro dotazníky typu QTI je poměrně problematické, již jen z hlediska specifičnosti interakci v konkrétní třídě a u konkrétního učitele. Proto prozatím nabízíme pouze orientační a předběžné „normy“, založené na typologii učitelů, které však slouží především k zorientování se psychologa v základních možných podobách a variantách učitelova interakčního stylu a k rámcovému, pracovnímu popisu stylu konkrétního učitele (v žádném případě není níže naznačená typologie určena pro „nálepkování“ učitelů, např. již z toho důvodu, že vznikala na základě zahraničních výzkumů).

Brekelmansová, Levy a Rodriguez (1993) popsali 8 typů učitelova interakčního stylu, jejichž stručnou charakteristiku nabízíme:

- *Direktivní* – je spíše orientovaný na úkol, práci ve třídě má dobře a efektivně organizovanu i na delší časové období. Ve třídě působí dominantně a obvykle dokáže udržet pozornost žáků.
- *Autoritativní* – bývá žáky nejčastěji označován za dobrého učitele. Je také orientován na úkol, zároveň však vytváří pozitivní a přívětivé klima třídy. Pravidla a role v systému třídy jsou pevně stanoveny, ovšem učitel je k žákům laskavější a tím dokáže podpořit žáky k většímu výkonu než direktivita typu předchozího.
- *Tolerantně-autoritativní* – používá rozmanité přístupy, které podporují odpovědnost a svobodu u žáků a na které žáci dobře reagují. Preferuje skupinovou práci uvnitř třídy. Na rozdíl od autoritativního typu navazuje bližší vztah se žáky, jeho hodiny jsou zábavné, žáci na ně rádi chodí.
- *Tolerantní* – tento typ učitele může vytvářet ve třídě podporující a přívětivou atmosféru, žáci mají jeho hodiny rádi. Někdy působí tento typ až dezorganizovaně,

nemá pečlivě připraveny hodiny a studenty nijak neomezuje. Zajímá se i o osobní život svých žáků, je tedy více orientovaný na vztah.

- *Nejistý-tolerantní* – je velmi vstřícný k žákům, snaží se jim pomáhat, avšak jeho vedení třídy je slabé. Jeho výuka je málo strukturovaná, její obsah je často nekompletní a málo na sebe navazuje. Chování učitele tohoto typu je občas nečitelné, žáci nevědí, co od něj mohou očekávat.
- *Nejistý-agresivní* – v jeho třídě se učitel a žáci stávají soupeři, probíhá mezi nimi neustálý konflikt, kdy učitel žáky trestá a ti o to více zlobí a provokují. Své nejisté prosazování autority nahrazuje prudkostí reakcí, agresivním stylem komunikace k žákům či křikem.
- *Represivní* – vyžaduje od žáků extrémní poslušnost a striktní dodržování pravidel, reaguje přehnaně i na drobná porušení pravidel, pak bývá sarkastický či „trestá“ žáky špatnými známkami. Je orientovaný na výkon, kterého však žáci dosahují obtížně, protože se jim ze strany učitele nedostává pomoci a podpory.
- *Učitel „dřič“ (drudging)* – nachází se někde mezi nejistým-tolerantním a nejistým-agresivním typem. Má s nimi společnou neustálou snahu o prosazení své autority, na rozdíl o nich však obvykle bývá úspěšný v „uřízení“ třídy, avšak za cenu vynakládání nepřiměřeného množství svých sil. Jeho žáci umí být pozorní do té doby, dokud je aktivně motivuje.

Následná práce s dotazníkem QTI

Pokud vyjdeme ze zpracovaného a částečně interpretovaného dotazníku QTI pro konkrétního učitele, je možné přistoupit k následné práci s jeho výsledky a ke *kvalitativnímu zpracování kvantitativních výsledků* z dotazníku. Ty mohou být pro (školního) psychologa východiskem pro práci s učitelem (případně třídou), přičemž hloubka a intenzita této práce velmi závisí na zkušenostech psychologa. Pro podrobnější rozbor učitelova interakčního stylu lze využít např. polostrukturované rozhovory, vedené nejlépe právě školním psychologem, protože ten učitele na dané škole již částečně zná a může si snáze získat jejich důvěru. Na druhou stranu odborník „zvnějšku“ může být pro některé školy v jistém ohledu přijatelnější, právě proto, že skutečnou (občas problematickou) podobu vztahů na škole nezná – v této souvislosti se stále vyskytují *kritická místa* profese školního psychologa (Zapletalová, 2001). Rozhovory by se měly zaměřit na učitelovo interpersonální chování v jednotlivých sektorech, bylo by tak možné v osobním kontaktu zjistit např. proč působí učitel na své žáky nejistým

dojem; proč nedokáže správně pochopit své žáky, když se mu pokoušejí něco sdělit; či proč je nespokojený – právě u „otáček“, zjišťujících *proč* má učitelovo interpersonální chování současnou podobu, se přímo nabízí pohled skrze sledování vývoje učitele například pomocí metody životního příběhu (Lukas, 2006). V průběhu obdobného kontaktu psychologa s učitelem se již „pouhé“ zkoumání dostává do *fáze intervence*. Teprve po (kvantitativním) zpracování dotazníku, jeho citlivé (kvalitativní) interpretaci doplněné následnými rozhovory s učitelem či dalšími kvalitativními metodami zkoumání, může případně psycholog pomoci učiteli *změnit jeho interakční styl* (aniž by ovšem svůj cíl takto explicitně před učitelem formuloval), tak aby byli spokojenější jeho žáci a v konečném důsledku i on sám – například již z toho důvodu, že bude práci se třídou zvládat snadněji a budou patrnější její výsledky.

Prameny:

BREKELMANS, M. – LEVY, J. – RODRIGUEZ, R. A Typology of Teacher Communication Style. In WUBBELS, T. – LEVY, J. (Eds.). *Do You Know What You Look Like? Interpersonal Relationships in Education*. London: The Falmer Press, 1993, p. 46-55.

DEN BROK, P. – BREKELMANS, M. – LEVY, J. – WUBBELS, T. Diagnosing and improving the quality of teachers' interpersonal behaviour. *The International Journal of Educational Management*, 2002, vol. 16, no. 4/5, p. 176-185.

GAVORA, P. – MAREŠ, J. – DEN BROK, P. Adaptácia Dotazníka interakčného štýlu učiteľa. *Pedagogická revue*, 2003, roč. 55, s. 126-145.

LUKAS, J. Systémové pojetí výukové komunikace a osobnost učitele v jejím procesu. In MACEK, P. – DALAJKA, J. (Eds.), *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech*. Brno: FSS MU, 2005a, s. 370-376.

LUKAS, J. Zkušenosti se zjišťováním interakčních stylů učitelů na 2. stupni ZŠ. In MAREŠ, J. – SVATOŠ, T. (Eds.), *Novinky v pedagogické a školní psychologii*. Hradec Králové: ESF, IPPP ČR a AŠP ČR a SR, 2005b, s. 29-43.

LUKAS, J. Životní příběhy učitelů – od kvalitativního ke smíšenému výzkumnému designu. Příspěvek z XIV. konference ČAPV *Současné metodologické přístupy a strategie pedagogického výzkumu*. Plzeň, 5. – 7. 9. 2006. Dostupné z <http://www.jlukas.cz/doc/pedagogicka/zivotni_pribehy_ucitelu.pdf>.

LUKAS, J. Návrh koncepce diagnostiky vnitřního sociálního prostředí základní školy. Příspěvek z konference *Novinky v pedagogické a školní psychologii* Asociace školní psychologie SR a ČR, Zlín, 25. – 27. 8. 2007. Dostupné z <http://www.jlukas.cz/doc/pedagogicka/navrh_koncepce_diagnostiky.pdf>.

LUKAS, J. Vztahy mezi učiteli a řediteli na základních školách – přehled relevantních výzkumů. *Studia Paedagogica*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, 14, 1.

LUKAS, J. – ŠEREK, J. Předběžné výsledky standardizace dotazníku QTI pro II. stupeň českých základních škol. In *Sociálne procesy a osobnosť 2008. Zborník z konferencie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2009, s. 786-797.

MACEK, P. *Adolescence*. Portál: Praha, 1999.

MAREŠ, J. – GAVORA, P. Interpersonální styl učitelů: teorie, diagnostika a výsledky výzkumů. *Pedagogika*, 2004, 54, 2, 101-128.

ŠTECH, S. Profesionální identita školního psychologa. *Pedagogika*, 1998, roč. 48, č. 3, s. 257.

WUBBELS, T. – LEVY, J. (Eds.). *Do You Know What You Look Like? Interpersonal Relationships in Education*. London: The Falmer Press, 1993.

ZAPLETALOVÁ, J. 2001. *Co dělá školní psycholog? Kritická místa profese*. Dostupné z <<http://www.ippp.cz>>.